

5. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TALAFFUZ KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH BA Erkinovna// INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION 2 (16), 1-3
6. ГРАММАТИК ЛУҒАТЛАРИНИНГ ЭЛЕКТРОН ШАКЛИГА СЎЗЛАРНИ ТУРКУМЛАР БЎЙИЧА ТАНЛАБ ОЛИШ ТАМОЙИЛИ: Ботирова Адиба Эркиновна, Навоий давлат педагогика институти доценти
7. АЭ Ботирова Образование и инновационные исследования международный научно-методический
8. THE PRINCIPLE OF SELECTING WORDS BY CATEGORY IN THE ELECTRONIC FORM OF MATHEMATICAL DICTIONARIES A Botirova
9. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 12 (12), 1-11
10. Grammatik o‘quv lug‘atlari tuzish va ulardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar A Botirova Til, ta'lim, tarjima 3 (5), 59-66

“NAVODIR USH-SHABOB” DEVONI G‘AZALLARIDGI AYRIM SO‘ZLARINING SEMATIK XUSUSIYATLARI TADQIQI

G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Navoiy innovatsiyalar universiteti

Annotatsiya: Maqolada “Navodir ush-shabob” devonidagi g‘azallarda qo‘llanilgan so‘zlarning bir ma’nolilik va ko‘p ma’nolilik xususiyatlari yoritish hamda Navoiy lirik ijodi davomida juda ko‘p marotaba murojaat qilgan, shu bilan birga kam o‘rinda qo‘llagan so‘zlarning, semantik, leksik, etimologik jihatlarini tahlil qilingan. Turg‘un birikmalarning integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalari guruhlangan, devondagi izohtalab so‘zlarning bugungi tilshunosligimizdagi ma’nosi haqida ilmiy-amaliy tahlillar, fikr-mulohazalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: semantik ma’no, izohtalab so‘z, devon, g‘azal, sema, integral, differensial, teglash, tahlil.

"НАВАДИР УШ-ШАБАБ" ДЕВАНИ ГАЗЕЛИ - СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА НЕКОТОРЫХ ДРУГИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация: В статье раскрываются особенности однозначных и многозначных слов, неоднократно употребляемых в газелях дивана «Наводир уш-шабаб», на протяжении его лирического творчества Навои, при этом рассматриваются семантические, лексические и проанализированы этимологические аспекты слов, использованных в статье. Сгруппированы интегральная (объединяющая) и дифференциальная (дифференцирующая)

схемы устойчивых сочетаний, выделены научно-практические анализы и мнения о значении слов словаря в современном языкознании.

Ключевые слова: смысловое значение, поясняющее слово, деван, газель, сема, интеграл, дифференциал, маркировка, анализ.

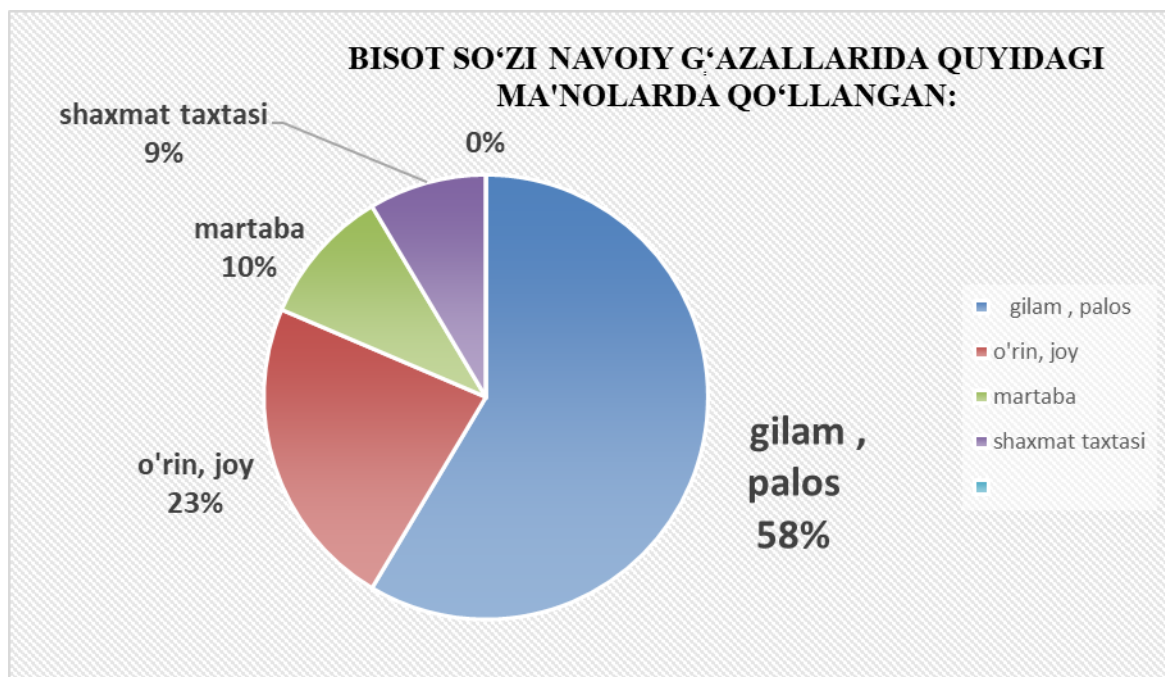
“NAWADIR AL-SHABAB” BY DEWANI GHAZALI - SEMANTIC PROPERTIES OF SOME OTHER STUDIES

Annotation: The article reveals the features of single-valued and polysemantic words repeatedly used in the ghazals of the divan “Navodir ush-shabab” throughout Navoi’s lyrical work, while semantic, lexical and etymological aspects of the words used in the article are analyzed. Integral (unifying) and differential (differentiating) schemes of stable combinations are grouped, scientific and practical analyzes and opinions on the meaning of dictionary words in modern linguistics are highlighted.

Key words: semantic meaning, explanatory word, devan, gazelle, sema, integral, differential, marking, analysis.

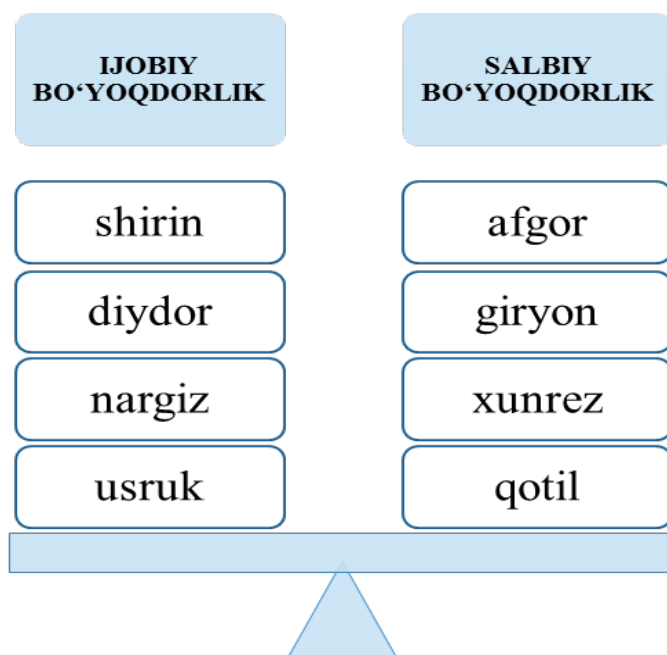
Navoiyshunos olim Aziz Qayumov “Dilkusho takrorlar va ruhafzo ash’orlar” asarida: Navoiyning “Xazoyin ul-ma’oni” asari bu “Ma’nolar xazinasi” demakdir. “Xazoyin ul-ma’oni” she’rlar to’plami Navoiyning she’riy merosini o’rganishda eng asosiy manba hisoblanadi deydi [7]. Shu ma’nodada Xazoyin ul-ma’oni” tarkibidagi g’azallardagi ayrim so’zlarning semantik ma’nolari tahlilini ko’rib chiqamiz. Bizga ma’lumki, tilshunoslikda so’z ma’nosi va semantik tarkib tushunchalari, denotativ hamda konotativ ma’no, shuningdek, integral va differensial ma’no kabi tushuncha, terminlar ustida bir qator ishlar olib borilmoqda [8]. So’z va uning ma’no tarkibini izchil o’rganish tilga yaxlit bir tizim sifatida qaralgandagina amalga oshishi mumkin. So’zning borliqdagi narsa, hodisalar haqidagi dastlabki ma’nosi leksik yoki denotativ ma’nosi hisoblansa, shu leksik ma’noga hissiy, turli munosabatni ifodalovchi qo’shimcha ma’nosi – konnotativ ma’nosi hisoblanadi. Bir leksik semantik guruhga kiruvchi so’zlarning ma’no va vazifalarini aniqlashda ular tarkibidagi integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalar muhim rol o’ynaydi. Boshqacha aytganda, so’zning ma’nosi va ma’no tuzilishi turlicha integral va differensial semalar yig’indisidan iborat. Mazkur devondagi g’azallarni tahlil qilish jarayonida ko’plab so’zlarning denotativ ma’no bilan bir qatorda konnotativ ma’nolari aks etganligini yoki ayrim so’zlar ma’noviy birliklarida integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalarkelganligiga guvoh bo’lamiz. Bularning barchasi Navoiyning tengsiz so’z ustasi ekanligini isbotlasa, yana bir jihati turkiy so’z imkoniyatlarining naqadar keng ekanligidan dalolat beradi.

Bisot – aslida arabchadan olingan bo’lib, gilam ma’nosini bildiruvchi bu so’z. Navoiy asarlarida turli xil ma’nolarda kelgan bo’lsa, hozirgi o’zbek adabiy tilida bu so’z konotativlik asosida ma’no torayishiga uchragan. Bisot so’zinibadiiy uslubda ayollarga nisbatan shaxsiy mulk ma’nosida qo’llanilib kelinmoqda [10].

Alisher Navoiy so‘z ko‘lamining boyligi, grammatik shakllari, fonetik tuzilishi, lug‘at hajmining kengligi g‘azallarda qo‘llanilgan so‘z va iboralarning uslub xususiyatlarini predmet, belgi, harakat kabilarni turli tomondan shaklan ixcham, qisqa va aniq ifodalashda ahamiyatga ega. Tilning aniqligi haqida shoirning o‘zi “Mahbub ul-qulub” asarida shunday fikr bildirgan: “Odamiy til birla soyir hayvondin mumtoz bo‘lur va ham aning birla soyir insonga sarafroz bo‘lur. Til – muncha sharaf bila nutqning qurolidir” [1]. Navoiy tilining lug‘at boyligi, lug‘aviy birliklarining turli uslubiy maqsadlarda qo‘llanganligini bilish tahlilda juda muhim ahamiyatga egadir.

Eng qadimiy lug‘atlardan biri hisoblangan Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk” asarida “*ko‘z*” leksemasi ilk bor tilga olingan [5]. “yoqimli ko‘z”, “xumor ko‘z”, “mastona ko‘z” kabi birikmalar faol ishlatilgan. “Hazoyin ul-maoniy” kulliyotida 2000 dan ortiq o‘rinlarda bir necha xil leksik ma‘nolarda qo‘llanilgan *ko‘z* leksemasi integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalar guruhini tashkil etadi. “Ko‘z” leksemasining integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalar hosil qilishi o‘zbek tili imkoniyatlarini yanada mazmunan boyitgan. “Ko‘z” sememasi bir qator so‘zlar bilan birga qo‘llanilib, turli birikmalarni hosil qilgan: *qotil ko‘z, ko‘zi sayyod, shirin ko‘z, ko‘z tutmoq, pariy ko‘z, kofir ko‘z, usruk ko‘z, xunxor ko‘z, xunrez ko‘z, ayyor ko‘z, minnatdor ko‘z, bedor ko‘z, bemor ko‘z, afgor ko‘z, giryon ko‘z, diydor ko‘z, shahlo ko‘z, kofir koruxsor ko‘z, nargis ko‘z, zaxmin ko‘z, shikastin ko‘z*:

“Ko‘z”ning leksik-semantik guruhga oid sememalardagi semalar shu sememalar uchun umumiy yoki xususiy ekaniga ko‘ra, umumiy – birlashtiruvchi (integral) sema va farqlovchi (differensial) semalarni tashkil etadi. Ko‘z leksemasi turli so‘zlar bilan birikib, *ijobiy* hamda *salbiy* ma‘no bo‘yoqdorligini aks ettirgan.

Ma‘lumki, so‘z – badiiy tasvirning asosiy vositasi, obraz yaratish, uni individuallashtirishning muhim omillaridan biri sanaladi. So‘zsiz, ekspressivlikni ifodalovchi fonetik, morfologik, sintaktik vositalar ishtirokisiz obyektiv borliqdagi narsa predmetlarni, hodisalarni aniq tasvirlash mumkin emas. Azal-azaldan so‘zlar vositasida ana shunday leksik-semantik guruhlar va turli xil ma‘no ko‘chish yo‘llarini hosil qilishgan. Buning natijasi o‘laroq asar badiiy saviyasi oshgan va o‘z badiiy qimmatini saqlagan holda avlodlarga yetib kelgan. Shoir lirikasi mavzu doirasining kengligi, g‘oyaviy-badiiy dunyosining boyligi, ayni paytda chuqur fikrlar silsilasining betakror ifodasini ta‘min etgan yuksak badiiy fazilatlari bilan ham diqqatga sazovordir. Alisher Navoiy arabcha, forsiy va turkiy poeziyaning boy tajribalarini o‘zlashtirib ularni o‘z asarlarida aks ettirdi. So‘zning lingvistik va semantik xususiyatlarini keng yoritishga muvaffaq bo‘ldi [3].

Navoiy g‘azaliyotida nafaqat ma‘lum ranglar, balki ularning o‘nlab turlari ham poetik tasvir doirasiga jalb etilgan: qora, oq, sariq, qizil, arg‘uvoniy, yashil, sabza, binafsha, simobiy, savsaniy, siymgun, lolagun, gulgun, otashin, shafaqgun, qirmiziy, gulnoriy, la‘lgun singari atamalar behisob [2]. *La‘l* so‘zining leksik ma‘nosi qizil rangli tosh bo‘lgani uchun g‘azallarda, ko‘pincha, qizil rangga ishora etiladi. Jumladan, Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” asarida:

La‘l sang astu degi sangin sang,
Lek andar miyon tafovutxost. [4].

Alar qoyilining maqsudining naqizi jonibidin so‘z boshlab dedilarki, shayxe aytibdurki, tosh qozon va la‘l – ikkalasi toshdur va lekin oralarida tafovut bor. Tosh qozondin g‘ayri naf’ hech nima mutasavvar ermaskim, laziz va mulavvan at‘ima anda pisharkim, xosu om andin muntafe’ bo‘lurlar va la‘ldin xaloyiqqa anvoi zarar mutasavvardur. La‘l ham tosh, qozon ham toshdan bo‘lgan. Tosh qozonda taom

pishadi, undan barcha bahramand bo‘ladi, biroq la’ldan xalqqa zarar yetadi. Baytda la’l so‘zining o‘z ma’nosiga ishora etilib, uning qimmatbaholigiga xalqdan undirilayotgan soliqlar nazarda tutilgan [6].

G‘azallarda juda ko‘p uchraydigan *“la’l”* so‘zi badiiy tasvir vositasi sifatida qo‘llanilib, bir qarashda bir xil ma’noda kelayotgandek ko‘rinsa-da, leksik jihatdan shakldoshlik (omonim) xususiyatlariga ham ega hisoblanadi. g‘azallaridagi bir mazmuniy guruhga mansub leksemalarning semantik tarkiblaridagi integral (birlashtiruvchi) va differensial (farqlovchi) semalar leksemalarni o‘zaro birlashtirish va farqlash uchun xizmat qiladi. Devondagi g‘azallarda 183 marotaba badiiy tasvir vositasi sifatida qo‘llanilgan *la’l* so‘zida sema va semema xususiyatlarini kuzatish mumkin. Semantik guruhlar esa *la’l* so‘zi bog‘lanib kelgan so‘zga aloqador. Masalan, g‘azallarda yor tasvirida kiyimlar, matolar tilga olinganda *“libosi la’lgun”*, *“gulgun terlik”* *“gulrangi qabo”* [8]. birikmalar hosil qilingan. Shunga ko‘ra, *la’l* so‘zini quyidagi semantik guruhlariga ajratamiz. Bu guruhlarda *la’l* so‘zi bilan birlashib kelgan so‘zlar o‘zaro integral semantik guruhlarini tashkil etadi:

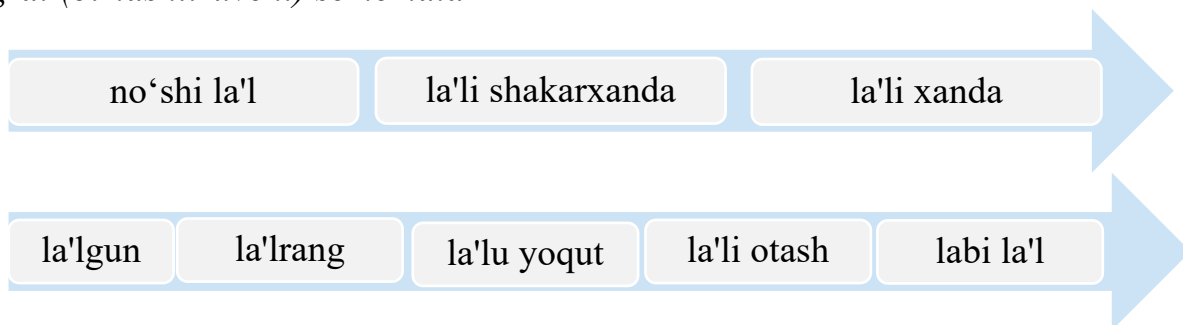
I. Kulib turgan yoki tabassumli lab holatiga ko‘ra: *“la’li xandon”*, *“la’li shakkarxanda”*, *“shirin la’l”*, *“no’shi la’l”*;

II. Rang-tusga ko‘ra: *“la’lgun”*, *“la’lrang”*, *“la’lu yoqut”*, *“la’li otashin”*, *“rangi la’li”*, *“labi la’li”*;

III. Hayotbaxshligiga ko‘ra: *“la’li jonbaxsh”*, *“la’li jonfizo”*, *la’li ruhafzo”*, *“xotami la’l”*;

IV. Tasavvufiy mazmunga ko‘ra: *“bodayi la’l”*, *“la’ling mayi”*, *“mayi la’li”*, *“la’li jomi”*, *“la’li nob”*.

Ushbu so‘z birikmalari bitta mazmuniy guruhga birlashadi va shunga ko‘ra *integral (birlashtiruvchi) sememalar* sanaladi.

*“La’l”*ning leksik-semantik guruhiga oid sememalardagi semalar shu sememalar uchun umumiy yoki xususiy ekaniga ko‘ra, umumiy – birlashtiruvchi va farqlovchi semalarni tashkil etadi. G‘azallarda *la’l* leksemasi turli so‘zlar bilan birikib, *ijobiy* hamda *salbiy* ma’no bo‘yoqdorligini aks ettirgan. Ayni paytda keltirilgan leksemalarning ma’no tarkibida differensial semalar ham mavjud. Masalan, *la’l* so‘zi bilan bog‘liq holda bir paytning o‘zida ham jon bag‘ishlovchi – *jonfizo la’l*, ham jon oluvchi, qonga bo‘yalgan – *la’lgun* kabi ma’noda qarama-qarshi turuvchi jihatlar uchraydi. Navoiy o‘ziga xos tarzda *ko‘z*, *la’l* leksemalarini ijobiy va salbiy ma’nolarda keng qo‘llagan. Muayyan so‘zning turli ma’nolarda qo‘llanilish ko‘lami keng bo‘lgani uchun korpusda uni satrma-satr maxsus ID raqamlash orqali semantik teglash zarur hisoblanadi. Shundagina foydalanuvchiga

soʻzning oʻz qoʻllanilish oʻrni boʻyicha kontekstual izohi taqdim etiladi. Buning uchun shoir ijodiga mansub har bir gʻazal oʻziga xos tahlilni va alohida yondashuvni talab etadi. Sababi har bir gʻazalda mutafakkirning oʻz ijod uslubiga xos alohida badiiy fikri va ruhiy holati ifodalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. – B. 102.
2. Alisher Navoiy. Holoti Sayyid Hasan Ardasher. Toʻla asarlar toʻplami. 10-jild. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2013. – B.14-15.
3. Abjalova M. Gʻulomova N. Создание лингвистической базы данных для авторского корпуса Алишера Навои. – Одиннадцатая международная конференция по компьютерной обработке тюркских языков «Turklang2023» – Buxoro, 2023 – B. 659-669.
4. Ishoqov Yo. Soʻz sanʼati soʻzligi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2014. – B. 149.
5. Mahmud Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1963. – B. 91.
6. Olimov F. Fazilatlar sohibi-Sayyid Xasan. – Toshkent.: 2021. – B. 161.
7. Qayumov Aziz. Dilkusho takrorlar va ruhafzo ashʻorlar. – Toshkent. 2014. – 207 b.
8. Qilichev Ergash. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Buxoro. 2009. 60-bet.
9. Xoʻjayev T. Navoiy davri hayotini anglashga doir baʼzi mulohazalar. – Toshkent: 2021. – B. 52.
10. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. A. Madvaliyev tahriri ostida. 5 jildli. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy enselopediyasi, 2006.
11. Sharipova N. Hayrat-ul abror strukturasida munajatning oʻrni. The American Journal of Social Science and education innovations 5 (12), 73-76, 2023

FRANSUZ TILIDA TILSHUNOSLIK TERMINLARINING OʻZBEK TILIDAGI MILLIY-MADANIY JIHATLARI

Absalamova Gulmira Sharifovna

**Oʻzbekiston, Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti,
Fundamental va gumanitar fanlar kafedrası PhD, dotsent v.b.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslik terminlarining asl etimoni fransuz tilidan kelib chiqqanligi va uning bugungi kun tilshunosligida qoʻllanilishi, ahamiyati, milliy madaniy xususiyatlari xususida soʻz boradi. Shuningdek, tilshunoslik terminlarining oʻzi atayotgan tushuncha, narsa hodisaning mohiyati qay darajada toʻgʻri va aniq ekanligi ochiqlandi.

Kalit soʻzlar: termin, etimon, leksema, soʻz birikmasi, mazmun, milliy madaniy xususiyat.